

SZÉKELYHIDI ÁGOSTON

Nemzet, anyanyelv, anyaország

A Magyar nyelv éve 2009-ben úgy ünnep, hogy bajokat tár fel, és feladatokat tűz ki. Kazinczy Ferenc nemzetépítő munkássága ebben érvényes példának és mércének számít.

Példa és mérce – de hát miben is? Ezernyi foglalkozás, szakma, érdek, irányultság, kapcsolat ezernyi szükségletére és területére szakadozó világunk veti fel ezt a kételkedő kérdést. Mindenekelőtt erre kell választ találnunk. A meggyőző válasz maga is Kazinczy Ferentől ered. Kudarcok és sikerek, viták és közös szándékok alapján nemzet és anyanyelv viszonyát 1819-ben így összegzi: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője”. Az anyanyelv létmódját és szerepét itt nem máshoz, mint a „nemzeti lélekhez” köti. Később is a lélekre hivatkozik: „A nyelv dolgában nem a szokás a főtörvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie kell, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindennek, amit a lélek gondol és érez”. Látszólag szűkítést, sőt egyoldalúságot érünk tetten ebben a meghatározásban. Kazinczy Ferenc azonban mindig a nyelv, az anyanyelv teljességében gondolkodott. Ha az anyanyelv ügyét a „nemzeti lélekhez” kötötte, a kölcsönös kiteljesedést tette mércévé. A nemzeti közösség az anyanyelvből, az anyanyelv a nemzeti közösségből meríthet indítékot és erőt a kiteljesedéshez – erről volt, és erről van szó.

Történelmileg is itt köthetjük össze a szálakat. Kazinczy Ferenc hosszú pályáján, az 1780-as évektől haláláig, 1831-ig szüntelenül a nemzeti alárendeltség és a szellemi bezártság nyavalyáival küszködött. Közösségvállalásból és felelősségtudatból ezért aztán végig nemzeti és szellemi szabadságjogokat képviselt. A maga módján mindezt a magyar anyanyelv szabadságjogába sűrítette bele. Ez a törekvés akkor átfogta a nemzet és az ország egész életét, vele együtt az önkényuralmat gyakoroló Habsburg-birodalmat, ezáltal Európát.

Európa épp az 1780-as évektől a nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltásába lépett. Nemzeti közösségekről beszélünk, vagyis emberi, családi, települési, térségi, szellemi, vallási közösségekről. Ezeket a közösségeket a saját önazonosság, önkifejezés, önrendelkezés hajtóerői mozgatták. Nevezetesen tehát ezekben a körökben az működött, „amit a lélek gondol és érez”, és ami természete szerint az anyanyelvben ölt alakot. A nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltá-

sa a Habsburg-birodalom keretében ezért jelent meg az anyanyelvi szabadságjogok követelésében. A császári udvar maga is így járt el. II. József 1784-ben a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. A magyar országgyűlés először 1789-ben Pozsonyban határozott az anyanyelv belső, testületi használatáról, majd 1792-ben a hivatalos használatot kiterjesztette Erdélyre. A birodalmon belül a szerb, a cseh, a horvát, a román nemzeti közösség képviselői 1791–92-ben léptek színre az anyanyelv szabadságjogáért. Bizony, Európát az anyanyelvek szabadságjogának mozgalmi formálták a birodalmak Európájából a nemzetek Európájává. Ott és akkor az anyanyelvek világtörténelmi főszereplőként mutatkoztak meg.

Térjünk vissza azonban a mi nagyon érzelmes, nagyon elszánt és nagyon gyakorlatias Kazinczy Ferencünkhöz. Gyakorlatiassága abban vált meghatározóvá, ahogy minden más közül a lelki, vagyis az érzelmi, az erkölcsi, a szellemi indítékokat emelte ki. Jól számított. A Habsburg-birodalomba zárt magyarság európai léptékű megújódását elsősorban belső erőforrások táplálhatták. Az anyanyelvet pedig együtt látta belső erőforrásnak és a megújuló nemzet fontos alkotórészenek. Ezt a kölcsönös kiteljesedést kívánta, ezzel mért, erre törekedett. Nyelvszemléletét és nyelvalakító munkásságát ez a teljesség jellemezte. Költőként, elbeszélőként, műfordítóként, szerkesztőként, no meg nyelvészként a szellemi, művészi, szakmai teljesítmény összehangzó elemeivel végül ezt a nyelvszemléletet és nyelvalakítást szolgálta. Ha kellett, saját tévedéseinek belátása és helyesbítése árán. Az anyanyelv kiteljesítésének szolgálata a harcok nyelvújítót akár a konok hagyományörzőkkel is megbékéltette.

Évülhetetlen példát és mércét állított az anyanyelv teljességével és teljességében. Személyes érzelmessége, elszántsága és gyakorlatiassága is ebben a nyelvszemléletben és nyelvalakításban találkozott. Íme: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékaival. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, a szokás, az analógia, az euphonia, az ízlés, a régiség, az újság, a magyarság, az idegenség, a hideg józanság, a poetai szállongás, s hagyjuk a cirkalmat és lineát máshova... Jól és szépen az ír, a ki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával... A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a phoenix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit; valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájait, a rómaiak méltóságát, az olaszok hevét, a

franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti – ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk”.

Lám, ez a felszólítás is a szeretetre, a lélekre bízva az anyanyelv ügyét. Hihetünk, és higgyünk is Kazinczy Ferencnek. Eddig nem esett szó politikai, jogi, intézményi, gazdasági feltételekről – épp avégett, hogy tisztán előtárljon az anyanyelv közvetlen emberi és közösségi kölcsönösége. Ebben a tükörben mutatkozhat meg most már a hasonlóság és a különbség is a nemzeti nyelv történelmi kiteljesedése, illetve jelene között. Hitelesebb lehet így a kép és a következtetés. El kell jutnunk odáig, hogy mérlegre tegyük különböző magyar csoportok és közösségek szerepét és felelősségét az anyanyelv mai és holnapi állapotáért.

Nos, a kiteljesedés korszakában az anyanyelvért felelősséget vállaló személyiségek ugyan hol jobban, hol rosszabbul tették dolgukat, de területileg egységes nyelvi közösségre számíthattak. Ez a magyar nyelvi közösség a történelmi országhatáron belül élt, habár román, szlovák, német, szerb, horvát, rutén nyelvi közösségek társaságában. Ismerünk például egy térképet 1844-ből, amikor a magyar országgyűlés az anyanyelvet általánossá és hivatalossá tette – a regionális oktatási felügyelőségek az anyanyelv tanítására iskolák százait jelölték ki Nagykanizsától Csíksomlyóig, Késmárktól Péterváradig. Trianontól, 1920-tól ezt a területileg egységes nyelvi közösséget a világpolitika szétszakította, és több idegen ország fennhatósága alá kényszerítette. Ezek a nyelvi részközösségek, egyben nemzetrészek kisebbségi helyzetbe szorultak, elszigetelve különböző többségi nemzeti és nyelvi közösségekben. Idővel aztán ez a folyamat még tovább tagolódott. Közép-Európában 1989–1992 után a nemzetfejlődés megint új államokat létesített. Az elszakított

magyar nemzetrészek és nyelvi részközösségek az országhatáron túl jelenleg nyolc szomszédos államban keresik boldogulásukat: Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Moldvában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek a közösségek őshonosként éltek és élnek a történelmi szállásterületen. A nyugati világ magyar nemzetékei menekültként, száműzöttként,

kivándoroltként szóródtak szét és telepedtek le.

Ország, nemzet, anyanyelv szétbomlásával új történelmi szereplő jelent meg – az anyaország. Az anyaország fogalma, eszmei és valószínű alakja különlegesen viszonyul az anyanyelvhez. Az országhatáron kívülre kényszerített nemzeti és anyanyelvi közösségek környezetét többségi idegen államok és nyelvek jelentik. Ezt az együttélést az adott államokban a kisebbségbe kényszerített magyar nemzetrészek és nyelvi közös-

Kazinczy Emléksarnok, Széchalom

ségek szabadságjoga határozza meg, ám ugyanakkor az anyaország felelősségvállalása. Ebből az alaphelyzetből kell kiindulnunk.

Ami az anyanyelvi szabadságjogokat illeti, bizonyítanak a tények. Az 1967 óta világszerte elfogadott Kloss-féle ötfokozatú minősítés ebben legmagasabb szintnek az érintett államon belül az egyenrangú hivatalos státust nevezi meg, legalacsonyabbnak pedig a nyelvhasználat tiltását. Fájdalom, még a legalacsonyabb szint, a legrosszabb körülmény is vonatkozik egy kisebbségbe kényszerített közösségünkre, a moldvai magyarokra. A legmagasabb, legkedvezőbb jogállással viszont sehol sem találkozunk. Marad a megszorító középső szint: „a kisebbségi nyelvhasználat különféle hatósági engedélyezése, a hivatalos státus alatt”. Mindez amúgy alkotmányos demokráciákban, az Európai Unió hatókörében zajlik. De hát idegen nemzetek, idegen államok törvényhozásának viselkedéséről beszélünk.

Kilencven év alatt négy egymást követő nemzedék élte és éli meg az önazonosság szabadságjogának ezt a szűkítését, olykor megtagadását. A személyes nemzeti hűségre és a közösségi képességre a kisebbségi sors többletterheket rótt és ró. Közben ezekben a térségekben az anyanyelv szétfejlődése indult el. Az anyanyelvnek ezeket a szétfejlődő ágait a többségi környezettel és nyelvvél való együttélés alakítja – a házasságtól a törvényhozásig, a piactól az egyetemig és a médiáig, a munkahelytől a vallásig. A szókincsben és a nyelvi regiszterekben szétfejlődő ágak mind szűkebb körre szorítják az anyanyelv belső egységességét. Igaz, a magas szintű irodalmi nyelvnek épp a nyelvi kisebbségi közösségekben van nagyobb keletje. A határon túli nemzeti közösségek tagjai viszont most már legszélesebben az elszürkülő, lebomló vegyes köznyelvet használják. De a beszélők maguk is fogyatkoznak. Egyebek mellett a szakmai beilleszkedés és pályafutás követelménye, a munkaerő szabad áramlása, a vegyes családok és a hatalmi-hivatali ütközések hatására terjed a nyelvvelhagyás, a nyelvcsere, a beolvadás. Különösen a magyar szórványok kopnak, töredeznak.

Ezek alapján kell szembenéznünk az anyaország felelősségével. Ennek a felelősségnek az iránya és a mércéje itt nyilván abban áll, hogy a határon túli magyar közösségeket hozzásegítse az anyanyelv teljességének visszaszerzéséhez – a lehetséges teljesség önkéntes visszaszerzéséhez. Ha anyaországot mondunk, most főleg a hazai értelmiségi és politikai közszereplőket értjük rajta. Magam is egy vagyok a sorban, tapasztalatom és véleményem ezt fejezi ki. A hazai értelmiségi és politikai közszereplők 1918–20 óta két úton járnak – vagy a nemzeti önrendelkezés, vagy a nemzetek feletti kapcsolattartás elsőbbségét vallják. De bizony ezek az elsőbbségi törekvések nem egyszer kizárólagosságba fordultak és fordulnak. Az 1989–90-es közjogi rendszerváltozás után ez a két oldal együttműködhetett volna az anyaország említett felelősségvállalásában. Nem így történt. Az anyaország felelősségét a határon túli magyarok iránt főleg és elsősorban a nemzeti önrendelkezés hívei képviselik.

Itthon ezek a közszereplők a felelősségvállalás törvénybe foglalásának és intézményesítésének bővítését tűzték célul, valamint általában a nemzettudat és a közösségvállalás mélyítését. A kisebbségi nemzeti közösségeket a számukra szükséges esélyek intézményi keretének megteremtésében támogatják. A külpolitikában és a diplomáciában a nemzeti és nyelvi kisebbségi szabadságjogok rendszerszerű érvényesítésén dolgoznak. De a nemzeti önrendelkezés ezen közszereplői

minduntalan gáncsoskodásba, támadásba, nyílt rombolásba ütköznek – itt, az anyaországban. Kazinczy Ferencsel szólva „a nemzeti lélek” Magyarországon azért nem bátortalanodik el. A nemzeti önrendelkezés anyaországi hívei az irodalomban, a tudományban, a művészetben, a médiában, a közéletben és az emberi kapcsolatokban következetesen képviselik a nyelvi és a kulturális nemzet egyetemességét. Más kérdés, hogy most, a Magyar Nyelv Évében, az édes anyanyelv teljességének és egységességének veszélyeztetettsége idején mit tartunk az anyaország felelősségvállalásának hazai ellenzőiről. Nyíltan romboló, nyíltan támadó döntések és lépések bizony nemzetárulással értek fel például a védettséget jelentő kettős állampolgárság megakadályozásában, a Magyar Állandó Értekezlet és az Illyés Közalapítvány megszüntetésében. Súlyos a vád, de ki kell ezt mondanom, mivelhogy túl nagy a tét. Ha az anyaországi értelmiségi és politikai közszereplők nem fokozzák erőfeszítéseiket a mindenoldalú támogatásban, a határon túli magyar beszélők közössége tovább fogyatkozik. Ez aztán a magyar önazonosság, a nemzethez tartozás körét szűkíti.

Idézzük fel ezen a helyen Kazinczy Ferenc örökérvényű gondolatát anyanyelv és nemzet viszonyáról: „A nyelv ... a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője”. A magyar nyelv kiteljesedésének szakaszában, 1819-ben írta ezeket a szavakat. Csaknem kétszáz évvel később, 1999-ben megjelent egy moldvai csángó asszony, bizonyos László Józsefné hasonló vallomása erről. Ezt az asszonyt a magyar anyanyelv szeretete, féltése, megmentése indította: „Ojan szók vannak, hogy béesik a szüvihez az embernek. S bé kell tedd es! Élessen ki kell mondd azt a szót, s bé kell tedd az embernek a szüvihez. Met ha élessen s lassan megmondod, akkor neki jóliesik, s ha nem, ő nem érti meg, átolmejen a szüve mellett”. Ez a magyar nyelvi közösség most már a szétmorzsolódás küszöbére sodródott. László Józsefné szerint még az tarthatná meg őket, ha szívükben, azaz „nemzeti lelkükben” erősödne, épp a nyelv, az anyanyelv által.

Ez a legkisebb magyar történelmi nyelvi közösség a Kárpát-medencében. A sorsa azonban az egyetemes nemzet és az egyetemes anyanyelv sorsát érinti. Ha ez a csángómagyar nyelvi közösség elhal, egy kicsit mindannyiunkban elhal a „nemzeti lélek”. Nem engedhetjük, hogy így legyen. A Magyar Nyelv Éve ezért főleg az anyaország értelmiségi és politikai közszereplőinek felelősségére figyelmeztet, ezt a felelősséget állítja mércéül a nyilvánosság elé. Kazinczy Ferenc áldott emlékezetét pedig őrizzük, ápoljuk és tudatosítsuk – nehogy „átolmejen a magyarok szüve mellett”!